

EVALVACIJA DESETIH LET IZVAJANJA PROGRAMA NASTANITVENE PODPORE PRI DRUŠTVU KRALJI ULICE

133

AN EVALUATION OF TEN YEARS OF THE KRALJI ULICE
(KINGS OF THE STREET) ASSOCIATION'S HOUSING
SUPPORT PROGRAMME FOR HOMELESS PEOPLE

Bojan Dekleva, *dr. psih.*

Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana

Špela Razpotnik, *dr. soc. ped.*

Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana

spela.razpotnik@guest.arnes.si

POVZETEK

Prispevek opisuje ugotovitve evalvacije več kot desetih let delovanja programa nastanitvene podpore pri društvu Kralji ulice. V uvodu so povzete ugotovitve dosedanjih evalvacij, v zaključku pa so opisani pogoji za uspešno razvijanje tega in podobnih programov vnaprej. Raziskava je zajela 125 oseb, doslej vključenih v program nastanitvene podpore. O njih so bili večinoma zbrani podatki iz uradne dokumentacije, njihove ključne delavke pa so prispevale še svoje ocene o uspešnosti programa za te osebe. Podatki so bili večinoma obdelani na kvantitativen način. Ključna ugotovitev evalvacije je, da sodelovanje v programu za večino oseb pomeni, da so se lahko

»premaknili naprej« v smeri samostojnejšega in bolj kakovostnega življenja.

KLJUČNE BESEDE: *brezdomstvo, Najprej stanovanje!, nastanitvena podpora, samsko brezdomstvo, brezdomne družine*

ABSTRACT

The article describes the findings of the evaluation of more than ten years of operation of the housing support programme at the Kralji ulice (Kings of the Street) association. The introduction summarizes the findings of previous evaluations, while the conclusion describes the conditions for the successful development of this and similar programmes in future. The survey covered 125 people included in the housing support programme to date. Most of the data on them was collected from the official documentation, and in addition, the key support workers contributed their assessments of the success of the programme for these persons. The data were processed mostly in a quantitative way. The key finding of the evaluation is that for most people, participation in the programme means that they were able to »move on« in the direction of a more independent and better quality of life.

KEY WORDS: *homelessness, Housing first!, housing support, single homelessness, homeless families*

UVOD

Brezdomstvo kot poseben in razmeroma masoven družbeni pojav smo v Sloveniji »odkrili« ob začetku tranzicije (Dekleva in Razpotnik, 2007b), sčasoma pa je postal v veliki meri običajen pojav. Srečanje z brezdomnimi osebami je postalo povsem pričakovan dogodek ob obisku centra mesta ali kake trgovine na obrobju. Normalizacija brezdomstva je spremljalo tudi to, da so programi za brezdomne postali razmeroma stabilno financirana dejavnost znotraj sistema socialnega varstva. Normalizacija brezdomstva prikriva

dejstvo, da brezdomstvo ni (bilo) nekaj nujnega ter da je v veliki meri pogojeno s kontekstom neoliberalnega družbeno-ekonomskega sistema (Dekleva, 2019). Z uveljavljanjem in širitvijo tega modela in z njim povezanim zastojem ter razkrajanjem socialne države se je »v zadnjih 20 letih obseg brezdomstva v večini evropskih držav (z redkimi izjemami) in v večini opazovanih obdobjih povečeval« (prav tam). Zadnji podatki (leta 2018) »o gibanju brezdomstva v Evropi so govorili o povečanju obsega brezdomstva v posameznih državah za 6 do 85 % z izjemo Finske, kjer so poročali o 10-odstotnem zmanjšanju tega obsega« (prav tam).

Iskanje sistemskih in strokovnih rešitev na področju obravnavanja brezdomstva se je nekoliko intenziviralo pred in v letu 2010, ki je bilo evropsko leto boja proti revščini in socialni izključenosti. Nevladna organizacija FEANTSA, zveza evropskih organizacij na področju brezdomstva s statusom konzultativne organizacije pri EU, je bila takrat pomembna iniciatorica in organizatorica dejavnosti na področju brezdomstva. Ena od njenih glavnih pobud je vsebovala ključno priporočilo, naj države oblikujejo in sprejmejo svoje nacionalne politike ali strategije na področju brezdomstva, s čimer bi to problematiko prioritizirale in začele delovati bolj povezano. Tej pobudi je bila posvečena tudi slovenska Konferenca o socialni izključenosti, revščini in brezdomstvu (Dekleva in Razpotnik, 2010b) s podnaslovom *Razvoj predloga nacionalne strategije na področju brezdomstva*. Zbornik gradiv te konference je vseboval tudi Smernice in predloge za oblikovanje politik na področju brezdomstva (Razpotnik, 2010). Zamisel oblikovanja nacionalne politike je bila takrat s strani predstavnikov resornega ministrstva sprejeta z delnim odobravanjem, kasneje pa so ta ideja več ni omenjala. Glavna težava je bila verjetno ta, da gre za področje, ki ga je potrebno reševati medresorsko (resor za okolje in prostor, socialne zadeve, zdravje ter povezovanje lokalnih in nacionalne ravni ...), kar pa slovenski odločevalski srenji očitno predstavlja nepremostljiv izziv.

Relativno uspešnost Finske (in še prej Norveške) v spoprijemanju s pojavom brezdomstva pripisujejo več dejavnikom: obstoju dobre nacionalne politike, odločnemu uveljavljanju načela *Najprej stanovanje!* (A home ..., 2017) ter na koncu krepitvi stanovanjskega

fonda, namenjenega brezdomnim, oz. lažšanju dostopa do stanovanj za brezdomne osebe. Strokovno načelo *Najprej stanovanje!* je v zadnjih dveh desetletjih postalo sploh ključna usmeritev sodobnih politik na področju brezdomstva. V Sloveniji je bila ta ideja prvič javno predstavljena z zbornikom konference z istim naslovom (Kozar, 2008) in podnaslovom Program nastanitvene podpore za brezdomne. Ideja nastanitvene podpore se je v strateških državnih dokumentih Slovenije prvič pojavila leta 2013, in sicer v Nacionalnem programu razvoja programa socialnega varstva (Resolucija ..., 2013), kjer je predvideno, da naj bi do leta 2020 vzpostavili kapaciteto 150 mest v takih programih. To je tudi prvi nacionalni program socialnega varstva v Sloveniji, v katerem je brezdomstvo omenjeno kot posebno področje dejavnosti in mu je namenjen več kot le en stavek.

Program nastanitvene podpore za brezdomne je v Sloveniji prvo začelo izvajati društvo Kralji ulice, ki je med vsemi organizacijami v Sloveniji doslej v tovrstne programe vključilo največ ljudi. Programe tega društva smo že večkrat evalvirali, a predvsem v času njihovih začetkov. Ta prispevek pa je namenjen evalvaciji daljšega, desetletnega obdobja izvajanja programa nastanitvene podpore tega društva.

DOSEDANJE EVALVACIJE PROGRAMA NASTANITVENE PODPORE ZA BREZDOMNE V OKVIRU DRUŠTVA KRALJI ULICE

Program nastanitvene podpore pri društvu Kralji ulice in njegov razvoj sta bila doslej evalvirana v petih objavljenih študijah, ki jih v nadaljevanju na kratko povzemava.

V prvi študiji (Dekleva in Razpotnik, 2009) sta bila vzpostavljena poimenovanje in razlika med t. i. specifično nastanitveno podporo, ki je pomenila nastanitve brezdomnih v stanovanja, ki jih je najemalo društvo in ob hkratni sklenitvi pogodbe o namenih in oblikah nastanitvene podpore, in t. i. nespecifično podporo, ki je bila nudena osebam, ki so živele kjerkoli drugje in jim je bila podpora nudena brez kakih formaliziranih pogodb in dogovorov,

v okviru obstoječega terenskega dela Kraljev ulice. Študija je bila odziv na dileme o tem, v kolikšni meri bi kazalo formalizirati tudi nespecifično nastanitveno podporo. Ugotovitve so poudarile vlogo terenske prisotnosti, celovitosti podpore in fleksibilnosti njenega izvajanja. V študiji je bil morda prvič v Sloveniji omenjen izraz in predlagan koncept »antideložacijskega dela« in s tem tudi tlakovano strokovno področje delovanja, ki dotlej v Sloveniji ni obstajalo.

Druga študija eno leto kasneje (Dekleva in Razpotnik, 2010a) evalvira prvo leto delovanja formalnega programa specifične nastanitvene podpore, v angleščini imenovanega »resettlement« ali s kratico RSTL. Raziskava je bila po svoji naravi razvojno-akcijska, torej tudi pilotske narave, s poudarkom na preverjanju uspešnosti in smiselnosti programa. Program je bil takrat zamišljen kot program povsem prehodne narave in njegovi uporabniki naj bi se v času 18 mesecev usposobili za samostojno življenje v samostojno najetih ali drugače pridobljenih stanovanjskih enotah. Analiza uspešnosti programa je pokazala, da so njegovi uporabniki večinoma (torej ne vsi) vsaj v neki meri napredovali v smeri nastanitvenega osamosvajanja. Izkušnje prvega leta so se ubesedile skozi razlikovanje treh podskupin (sicer zelo majhnega vzorca) stanovalcev podprtih stanovanj:

- tistih, ki so se že med trajanjem programa stanovanjsko osamosvojili in se (še pred iztekom pogodbenega roka) izselili iz društvenih stanovanj – te je študija štela kot uspeh programa;
- tiste, za katere je 18 mesecev premalo za življenjski »premik naprej« in za katere je evalvacija predlagala možnost daljšega bivanja v podprtih stanovanjih;
- tiste, ki v 18 mesecih niso pokazali omembe vrednega napredka v smeri nastanitvene osamosvojitve – zanje je študija predlagala razvoj še bolj nizkopražnih oblik varne in trajno podprte nastanitve.

Oba slednja predloga sta bila kasneje uresničena in evalvirana z novimi študijami, vendar pa je zadnji predlog o razvoju še bolj nizkopražnih oblik podpore vse do danes ostal uresničen le v zelo

majhni meri in še vedno predstavlja eno od ključnih neuresničenih potreb.

Tretja študija (Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012) evalvira prva štiri leta delovanja programa nastanitvene podpore, tokrat že s tremi podvrstami programov, imenovanih osnovni, nadaljevalni in trajni, pri čemer je bil slednji namenjen osebam, za katere so bile možnosti nastanitvene osamosvojitve le majhne. Namenjen je bil starejši in zdravstveno bolj obremenjeni podskupini brezdomnih. Študija je spet pokazala na razlike med podskupinami brezdomnih in prvič problematizirala podskupino stanovalcev, ki so bili iz programa izključeni zaradi kršitve pravil, najpogosteje zaradi nasilja, konfliktov in neplačevanja stroškov. Življenjske poti te podskupine stanovalcev so bile po zapustitvi programa precej slabše kot poti tistih, ki so v programu zdržali oz. ga zaključili v skladu s pogodbo. Študija je spet opozorila na to, da so življenjske možnosti dela populacije brezdomnih zelo omejene, kar se nanaša predvsem na njihove finančne možnosti v odnosu do cen najema stanovanj. Študija je kot pomembno rešitev brezdomstva pokazala na potrebo po enostavnejšem dostopu do bivalnih enot ob subvencioniranih najemninah zanje ter kot ključno nalogo programa identificirala razvoj rešitve za problem neplačevanja stanovanjskih stroškov. Dodatno je – poleg samo olajševanja dostopa do nastanitve, kar naj bi bila velika prednost Kraljev ulice, ki so uporabnikom nudili še vrsto drugih možnosti vključevanja in legalnega pridobivanja finančnih sredstev – opozorila na pomen obstoja še drugih možnosti socialnega vključevanja brezdomnih. Študija je sklenila, da lahko uspešnost programa ocenimo »zmerno optimistično«.

Četrta, doslej najbolj kompleksna študija (Dekleva, 2014) se je nanašala na razvojno delo, opravljeno v partnerstvu z JSS MOL ter švicarsko nevladno organizacijo Stiftung Domicil. V knjigi opisan in evalviran dveletni projekt pomeni začetek tesnejšega povezovanja in sodelovanja društva Kralji ulice z JSS MOL ter razvoj in preizkušanje dveh novih organizacijskih modelov nastanitvene podpore. Model A je pomenil (Cerar, Kozar in Dekleva, 2013), da JSS MOL daje društvu stanovanjske enote v trajnejši najem, ki jih zato ni treba več najemati na trgu, kar prinese dve pomembni prednosti. Prva je finančna, ker so tako najemnine nižje, druga,

še pomembnejša pa je, da se društvo in stanovalci s tem izognejo velikemu delu konfliktov z lastniki stanovanj ter lastniki sosednjih stanovanj. Oboje pomeni napredek v smislu trajnejših nastanitvev. Model B pa je pomenil (Strelec, Kozar in Dekleva, 2013), da društvo nudi nastanitveno podporo najemnikom bivalnih enot, katerih lastnik in najemodajalec je JSS MOL. Podpora naj bi bila namenjena prvenstveno temu, da bi najemniki izgubljali ta stanovanja oz. da bi se zmanjšala potreba po njihovi deložaciji (ker bi nastanitvena podpora zmanjšala pogostost in resnost kršitev pravil s strani stanovalcev). Evalvirani projekt je vzporedno pomenil še preverjanje dveh novosti: nastanitve oseb z izjemno kompleksnimi potrebami po podpori ter razvoj podprtih skupnostnih prostorov v hišah ali četrtih z večjim številom ogroženih stanovalcev in družin (Debenjak, Košan in Prosen, 2013; glej tudi Ločniškar, 2019).

Peta študija (Dekleva, 2018) se je ukvarjala samo s podprogramom antideložacijskega dela, ki se je razvil iz prej omenjenega modela B in ki je bil na nek način predlagan že v prvi študiji iz leta 2009. Ta podprogram se je medtem kadrovsko in finančno okrepil ter formaliziral v sodelovanju med društvom in JSS MOL (pozneje pa se je razvil in uveljavil tudi na območji MOM). Študija evalvira antideložacijsko delo ter ob opisu petih resničnih primerov ilustrira značilnosti takega dela. To naj bi pomenilo poudarek na terenskem delu oz. vstopanju v življenjski prostor stanovalcev, veliko stopnjo negotovosti pri delu z (velikokrat) zelo ranljivimi najemniki in družinami, polivalentnost ter fleksibilnost podpornega dela. Poudarjena je še pomembnost obstoja mnogih različnih storitev, ki jih lahko nudi društvo, oziroma množstvo »odprtih oken« za vključevanje uporabnikov v druge programe KU (delo z otroki, skladišče oblek, skladišče pohištva, donacije v obliki hrane, pogosto tudi za pse, kombi za selitve in kadre za njihovo izvedbo itd.). Prispevek v zaključku kritično analizira in problematizira različne vloge društva Kralji ulice v specifičnem sodelovanju z Javnim stanovanjskim skladom.

NAMEN ANALIZE IN UPORABLJENA RAZISKOVALNA METODOLOGIJA

Namen analize je bila evalvacija obdobja prvih desetih let¹ delovanja programa nastanitvene podpore, ki ga je izvajalo društvo Kralji ulice iz Ljubljane kot prvi izvajalec takega programa v Sloveniji in hkrati izvajalec, ki je doslej storitev nastanitvene podpore nudil največjemu številu brezdomnih oseb v Sloveniji.² Pričujoča evalvacija deloma nadgrajuje pet evalvacij, ki so bile v zvezi s tem predmetom doslej izvedene in objavljene (Dekleva in Razpotnik, 2009; Dekleva in Razpotnik, 2010a; Dekleva, Kozar, Razpotnik, 2012; Dekleva, 2014; Dekleva, 2018). Ta analiza se nanaša na – v primerjavi z omenjenimi prejšnjimi evalvacijami – najdaljše obdobje izvajanja programa in s tem zajema tudi na največji numerus vključenih oseb, namreč 125. Gre za stanovalce³ v podprtih stanovanjih, ki jih društvo najema bodisi na odprtem trgu, v večji meri pa od JSS MOL. Ta vzorec torej ne zajema niti programa antideložacijskega dela (kjer gre za bivanje v stanovanjih, ki jih stanovalcem daje v najem neposredno JSS MOL) niti t. i. nespecifične namestitvene podpore (kjer gre za stanovalce, ki samostojno najemajo stanovanja od kogarkoli drugega razen JSS MOL).

Osnovni pripomoček za zbiranje podatkov je bil vprašalnik s 43 vprašanji, ki so se nanašala na osebe, ki so bile vključene v program nastanitvene podpore. Večina vprašanj je bila zaprtega tipa z vnaprej podanimi možnostmi odgovorov, pri čemer je šlo večinoma za podatke objektivnega tipa (npr. starost, trajanje bivanja v podprtem stanovanju itd). Manjši del vprašanj je bil odprtega tipa,

¹ Ta analiza pokriva obdobje od začetka programa nastanitvene podpore oz. sprejema prvega stanovalca v program, torej od julija 2008 pa do konca maja 2019, ko je bila izdelana baza podatkov, na kateri temelji ta prispevek. V resnici gre torej za obdobje 10 let in 11 mesecev.

² V nadaljevanju prispevka društvo Kralji ulice poimenujemo skrajšano Kralji ulice ali samo društvo.

³ V tem prispevku je uporabljen moški spol pri označevanju oseb, vključenih v program, na ta način, da se enakovredno nanaša na vse spolne opredelitve. Dejansko pa je bila večina teh oseb moškega spola. V nasprotju s tem je bila večina oseb, ki so izvajale nastanitveno podporo, ženskega spola, zato zanje – ne glede na njihovo spolno opredelitev – v tem prispevku uporabljamo žensko obliko.

kjer se je od respondentk pričakovalo odgovor le v nekaj besedah, le v dveh primerih pa je bila sugerirana možnost odgovarjanja s stavkom ali nekaj stavki.

Anketo so izpolnjevale »ključne podporne osebe« v program vključenih oseb (stanovalcev). Vsak stanovalec je imel praviloma določeno eno ključno osebo (strokovno delavko), ki je bila odgovorna za spremljanje in nudenje/koordiniranje podpore tej osebi. V prvi fazi zbiranja podatkov smo sestavili⁴ seznam doslej vseljenih stanovalcev ter določili delavko, ki naj bi izpolnila vprašalnik o tej osebi. Taka določitev respondentk ni bila povsem enoznačna, saj so se v nekaterih primerih ključne delavke pri isti osebi z leti menjale in jih tako lahko bilo več (kot le ena ali dve). V mnogih primerih je izpolnjevanje vprašalnika potekalo tako, da so se dve ali tri delavke posvetovale in se skupaj odločile za najustreznejše odgovore.

Vprašalnik, ki se je nanašal (v nekaterih primerih) na obdobje skoraj 12 let, so torej delavke izpolnjevale retrogradno. Mnogih podatkov respondentke niso vedele na pamet in so jih morale poiskati ali preverjati v dokumentaciji društva. Seveda se je v manjšem številu primerov dogajalo tudi to, da delavka, ki je bila ena od ključnih delavk pri osebi, ni bila več zaposlena v društvu. Vendar pa so v takih primerih lahko prispevale potrebne podatke druge delavke in vodja programa nastanitvene podpore, ki je v društvu pri tem programu sodelovala od samega začetka.

Zasnovno te evalvativne študije je pripravila skupina, ki so jo sestavljali vse delavke v društvu, ki sodelujejo pri nastanitveni podpori, ter avtorica in avtor tega prispevka kot zunanja člana te skupine. Študija ima tako hkrati značilnosti notranje in zunanje evalvacije. Za namen priprave študije smo izvedli tudi dve fokusni skupini z izvajalkami programa ter več manj strukturiranih pogovorov, katerih vsebina pa ni predmet tega prispevka.

Podatki so bili obdelani s programskim paketom SPSS (predvsem deskriptivne analize), ugotovitve pa interpretirane tudi s

⁴ V fazah zastavitve evalvacije ter organizacije in izvedbe zbiranja podatkov je bila ključna vloga koordinatorke programa nastanitvene podpore v društvu Kralji ulice Maje Kozar, brez sodelovanja katere te študije ne bi mogla nastati. Zato se ji iskreno zahvaljujemo.

pomočjo spoznanj, pridobljenih s pomočjo obeh fokusnih skupin in drugih pogovorov z izvajalkami.

Rezultati in ugotovitve analize so prikazani v naslednjih štirih poglavjih (4–7), ki jim sledi poglavje z zaključki.

REZULTATI

ZNAČILNOSTI OSEB, VKLJUČENIH V PROGRAM NASTANITVENE PODPORE PRI DRUŠTVU KRALJI ULICE

V tem poglavju prikazujeva nekaj značilnosti oseb, ki so bile v desetletnem obdobju vključene v program nastanitvene podpore. Med temi značilnostmi so: spol, starost, izobrazba, prisotnost ogrožajočih dejavnikov ter nekateri vidiki socialne in predvsem delovne vključenosti.

Spol in starost

V opazovanem (približno) desetletnem obdobju je bilo v program nastanitvene podpore vključenih 125 oseb. Od teh jih je bilo 94 ali 75 % moškega spola in 31 ali 25 % ženskega.

Delež žensk med vsemi osebami, vključenimi v program nastanitvene podpore, je po dostopnih informacijah zelo podoben deležu žensk med brezdomnimi nasploh oz. vsaj deležu žensk (med vsemi), ki v zadnjem času uporabljajo storitve društva Kralji ulice. Tako je bilo npr. v letu 2018 med vsemi 501 osebami, ki so uporabljale kake storitve Kraljev ulice, 101 ali 20,2 % oseb ženskega spola. In med vsemi osebami, ki so v prvi polovici leta 2019 prevzemale in po mestnih ulicah mimoidočim ponujale časopis Kralji ulice, jih je bilo 24,8 % ženskega spola⁵. Program nastanitvene podpore se torej po spolni strukturi uporabnikov ne loči od drugih programov Kraljev ulice.

V času vključitve v program so bili stanovalci stari ob o do 70 let, moški v povprečju 39,5, ženske pa 34,8 let. Če pa pri izračunu

⁵ Oba podatka sta bila pridobljena iz evidence opravljenih storitev društva Kralji ulice.

upoštevamo le polnoletne osebe, znaša povprečna starost moških 42,2, žensk pa 39,9 let. Najstarejša oseba je bila stara 70 let.

Sicer pa je bilo v celotni skupini stanovalcev največ starih med 38 in 47 let. To je sicer interval, v katerem – po ugotovitvah mnogih raziskav – najdemo povprečne starosti različnih raziskovanih vzorcev brezdomnih. V prvi slovenski raziskavi o brezdomstvu (Dekleva in Razpotnik, 2007a) smo leta 2005 našli med 107 brezdomnimi osebami povprečno starost moških 41,7 let ter žensk 38,9 let. Štiri leta kasneje pa smo v drugi raziskavi (Razpotnik in Dekleva, 2009) na vzorcu 122 brezdomnih oseb našli povprečno starost 42,7 let, pri čemer so ženske dosegle približno pet let nižjo starost od moških. Tudi interval starosti brezdomnih – od 18 do 70 let – ni presenetljiv; leta 2005 smo našli interval 19 do 69 let, leta 2009 pa interval od 20 do 77 let. Iz vsega tega je mogoče sklepati, da smo v program nastanitvene podpore vključevali skupino ljudi, ki je bila po starosti zelo podobna celotni populaciji brezdomnih.

PREGLEDNICA 1: Starost oseb, vključenih v program nastanitvene podpore, v trenutku vselitve glede na starost in spol.

starost stanovalcev ob vselitvi v letih	moški		ženski		skupaj
	f	%	f	%	f
0–17	6	60,0	4	40,0	10
18–27	4	40,0	6	60,0	10
28–37	28	75,7	9	24,3	37
38–47	34	91,9	3	8,1	37
48–57	11	73,3	4	26,7	15
58–67	10	71,4	4	28,6	14
68 in več	1	50,0	1	50,0	2
skupaj	94	75,2	31	24,8	125

V **PREGLEDNICI 1** so prikazane starosti stanovalcev tako, da prvi starostni razred obsega starosti do 17 let, naslednji pa intervale po deset let. Prvi starostni razred lahko imenujemo »otroci«, vse ostale pa »odrasli« ali »polnoletni«. Tako statistično razmejitev (na otroke in odrasle) bi lahko utemeljili pravno, ker v slovenski pravni ureditvi starost 18 let pomeni zelo pomembno razmejitev mnogih pravic in dolžnosti, vendar pa je bila v tem primeru utemeljena še drugače. Od vključenih desetih otrok je bil dejansko ob vselitvi le eden star dve leti, ostalih devet pa manj kot eno leto (oz. so bili rojeni, ko je bila njihova mama že vseljena v stanovanje društva). Ta podatek pomeni, da so bili ti otroci bodisi rojeni v času bivanja njihove matere (in v nekaterih primerih tudi očeta) v podprtem stanovanju bodisi da se je njihova mati vselila v stanovanje zelo kmalu po rojstvu otroka (torej večinoma pred dopolnjenim prvim letom otroka, v dveh primerih pa z dveletnim otrokom).

Oznaka otroci torej ne govori le o (majhni) starosti teh oseb, ampak – še pomembnejše – o tem, da je šlo za vseljene družine. Včasih je bila to mati z otrokom, a pogosteje otrok z obema staršema. Status družine je pomenil marsikaj: drugačno vrsto (večji prostor, večjo sobo) in drugačno lokacijo (tam, kjer je društvo imelo »hišo za družine«) naselitve, druge vrste ponudb podpore in veliko več sodelovanja z drugimi ustanovami, ker je šlo pač za bolj kompleksno situacijo skrbi za otroka.

Vendar pa so imele odrasle osebe, ki so bile vključene v naš program nastanitvene podpore skupaj s svojim otrokom, večinoma še (druge) otroke, starejše od dveh let. Dejansko je bil pri starših k nam vseljenih otrok (torej pri mamah in/ali očetih) le en primer, da sta bila tako oče kot mama brez drugih (prejšnjih) otrok. V ostalih devetih primerih (ko so starši imeli otroke že prej) je v petih primerih oče (k nam vseljenega otroka) že imel prej otroka ali otroke, mama pa ne; v treh primerih je imela prej otroka ali otroke mama, oče pa ne; v enem primeru pa sta imela oba že prej otroke (in sicer skupaj pet otrok). Po našem vedenju so mame in očetje k nam vseljenih (majhnih) otrok imeli že prej skupaj 18 otrok, ki so bili v trenutku vselitve (enega ali obeh staršev) stari od enega pa do 22 let. Ti otroci so živeli (pretežni del svojega življenja) v treh vrstah življenjskih struktur: devet v rejništvu, šest pa pri enem od svojih

staršev (torej drugem, kot je bil ta, ki se je vselil v podprto stanovanje), trije pa pri svojih babicah. Eden od otrok – hčerka, stara 16 let – je bila do časa zbiranja podatkov (v tem zaporedju): v rejništvu, v zavodu, pri očetu in nazadnje v kriznem centru.

V devetih od desetih primerov vseljenih otrok je bila torej situacija, ko so vseljeni otroci že imeli sorojence (praviloma polsestre ali polbrate), ki so živeli večinoma v rejništvih, redkeje pa pri enem (oz. drugem) od svojih staršev. Pri vseljenih družinah je bila torej večinoma situacija, ko je vsaj eden od staršev že imel izkušnjo »biti starš«, ki pa se je končala s tem, da je otrok moral oditi ali v rejništvo ali pa k drugemu od staršev. Ne glede na to so k nam vseljeni starši z otrokom v vseh primerih želeli svojega novega otroka obdržati pri sebi in niso računali na to, da bi jim bil odvzet ali da bi šel živet kam drugam. Še več, vselitev v podprta stanovanja Kraljev ulice je za mnoge pomenil ključno in najboljšo možnost za zagotavljanje pogojev za to, da bi lahko otroka obdržali pri sebi.

Če se spet vrnemo na celotno skupino vseljenih oseb, naj še dodava, da se povprečna starost med spoloma statistično ne razlikuje, vendar pa se statistično pomembno (ANOVA, $p < 0,05$) razlikuje porazdelitev spolov med starostnimi obdobji, ki jih kaže **PREGLEDNICA 1**. Če pogledamo le polnoletne osebe, vidimo, da v starostnih skupinah 18–27 in 38–47⁶ najdemo večje razlike med deležema moških in žensk. V skupini 18–27 najdemo veliko več žensk kot moških, v skupini 38–47 pa precej manj žensk kot moških. Teh razlik ne znava dobro pojasniti oz. nimava podlage za trditev, da gre za neke sistematične razlike, povzročene s kakšnim namenskim delovanjem društva. Ena parcialna in hipotetična razlaga za večji delež žensk v skupini 18–27 let bi lahko bila, da je to starost, v kateri jih je razmeroma veliko pričakovalo otroka, ter jim je zato društvo posvečalo večjo pozornost in jih prednostno jemalo v program nastanitvene podpore. Od 31 v program vključenih žensk jih je bilo kar 10 ali 32 % vseljenih skupaj s svojim otrokom, moških pa le 9 od 94, kar pomeni manj kot 10 %.

Novost oziroma različnost tokratne evalvacije programa nastanitvene podpore (v primerjavi s prejšnjimi evalvacijami tega

⁶ Pri tem zanemarimo starostno skupino 68+, ker sta v njej le dve osebi.

programa) je tako obstoj podskupine otrok v programu nastanitvene podpore. Ti so bili v času vselitve pravzaprav novorojenčki, dojenčki ali malčki. Ocenjujeva, da s prejšnjima dvema raziskavama te starostne skupine nismo zajeli deloma zato, ker brezdomnih družin takrat še ni bilo, oziroma zato, ker so njihove otroke verjetno hitro odvzeli in oddali v skrb drugim. Dejansko strokovne delavke v društvu Kralji ulice poročajo, da so se pri svojem vsakdanjem delu tako v dnevnem centru kot tudi pri terenskem delu začele pogosteje srečevati z brezdomnimi pari, družinami oz. otroci brezdomnih šele po letu 2010⁷.

Stopnja izobrazbe

PREGLEDNICA 2 kaže dosežene stopnje izobrazbe stanovalcev. Med tistimi osebami, za katere je ta podatek znan, jih je največji delež z drugo stopnjo izobrazbe oz. z dokončano osnovno šolo. Zanimiv je velik delež oseb, za katere ta podatek ni znan. Verjetno to kaže na dejstvo, da stopnja izobrazbe ni bila pomemben dejavnik pri vključevanju ljudi v program, razen seveda pri tistih, ki so si med

PREGLEDNICA 2: Stopnje dosežene izobrazbe polnoletnih stanovalcev

dosežena stopnja izobrazbe	f	%
1.	3	3,9
2.	43	56,6
3.	9	11,8
4.	11	14,5
5. ali več	10	13,2
neznano	39	
skupaj	115	100,0

⁷ Problematika dela z brezdomnimi družinami se je izkazala za zelo kompleksno in bolj povezano s strokovnimi in etičnimi dilemami kot delo s samskimi brezdomnimi. Ta tematika presega domet tega članka in jo bomo zato posebej obravnavali v poznejšem članku. Več o tem glej v Rapuš-Pavel, Turnšek, Poljšak-Škraban, Razpotnik, 2017; Razpotnik, Košan, Bilčić, 2018.

svoje cilje tekom bivanja v programu zastavili tudi šolanje oz. dvig izobrazbene ravni. Takih je bilo malo, med drugimi eden, ki je med bivanjem v našem programu zaključeval in tudi uspešno zaključil univerzitetno izobraževanje. V celoti gledano je raven dosežene izobrazbe stanovalcev precej nizka.

Ogrožajoči dejavniki

Za ljudi z izkušnjami brezdomstva je po ugotovitvah mnogih raziskav značilna prisotnost in celo gostitve mnogih ogrožajočih dejavnikov, med katerimi pogosto omenjajo revščino, razpad socialnih mrež, težave z uporabo in zlorabo psihoaktivnih substanc, življenje v institucijah, težave v duševnem zdravju in zdravstvene težave nasploh. Ugotavljanje in beleženje vseh teh težav ni bil namen te evalvacije, vseeno pa smo zbrali nekaj osnovnih in grobih tovrstnih podatkov, ki se nanašajo na čas vključenosti oseb v program nastanitvene podpore. **PREGLEDNICA 3** kaže prisotnost izbranih

PREGLEDNICA 3: Izbrane značilnosti vključenosti polnoletnih oseb, ki so bile vključene v program nastanitvene podpore (N=114/115)

Oseba je v času vključenosti v program:	f	%
bila resneje bolna (samo somatske bolezni)	34	29,6
bila hospitalizirana (vključno s psihiatričnimi hospitalizacijami)	23	19,1
bila vključena v program substitucijske terapije	23	20,0
sodelovala v kakem programu odvajanja od substanc	7	6,1
prestajala kazen zapora ali bila v priporu	4	3,5

od prej omenjenih značilnosti med 125 osebami, ki so bile vključene v naš program. Iz preglednice je razvidno, da je bila tretjina teh oseb v času bivanja v podprtih stanovanjih resneje bolnih (pri čemer pa nismo upoštevali duševnih stisk in diagnoz psihiatrične narave), skoraj ena četrtnina tudi hospitalizirana (tu pa so vključene psihiatrične hospitalizacije), ena petina jih je prejela ali prejema substitucijsko terapijo, medtem ko jih je bil manjši delež

vključen v kak program odvajanja od drog. Poleg teh je bilo tudi opazno število takih, ki so bili redni in včasih tudi izraziteje problematični uporabniki dovoljenih ali nedovoljenih drog (kar pa ni razvidno iz **PREGLEDNICE 3**). Ti podatki so praktično enaki tistim, dobljenih v evalvaciji prvih štirih let delovanja programa (Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012).

Podatki niso bili zbirani na tak način, da bi omogočali neposredne primerjave z drugimi vzorci oseb v istem času in prostoru (npr. uporabniki Kraljev ulice, ki niso bili vključeni v program nastanitvene podpore) ali pa v kakem drugem času/prostoru. Samo z namenom zelo grobe primerjave pa navajava podobne podatke iz dveh prejšnjih raziskav ljubljanske populacije brezdomnih. V raziskavi iz leta 2005/06 (Dekleva in Razpotnik, 2007a) je 25 % anketiranih menilo, da so bile njihove težave v duševnem zdravju eden od vzrokov za njihovo brezdomstvo, 22 % jih je kot razlog omenilo pitje alkohola, 18 % pa uporabo prepovedanih drog. 24 % jih je imelo izkušnjo bivanja v psihiatrični bolnici, 40 % jih je uporabljalo prepovedane droge, 31 % si jih je vbrizgavalo, 61 % pa uporabljalo alkoholne pijače (od tega ena tretjina redno, dve tretjin pa občasno).

V drugi raziskavi iz leta 2009 (Razpotnik in Dekleva, 2009) jih je 33,9 % potrdilo, da imajo diagnozo odvisnosti od alkohola, 25,8 % pa od drugih drog. Med 13 in 48 % jih je poročalo o prisotnosti različnih hujših duševnih težav. 22,0 % jih je bilo v zadnjem letu

PREGLEDNICA 4: Število oblik ogroženosti (od izbranih petih), s katerimi so se srečevale polnoletne osebe med sodelovanjem v programu nastanitvene podpore

S koliko od navedenih petih oblik ogroženosti se je oseba srečevala v času vključenosti v program?	f	%
0	57	49,6
1	29	25,2
2	26	22,6
3	3	2,6
skupaj	115	100,0

hospitaliziranih v psihiatrični bolnici, 13,6 % jih je obiskovalo kak center za zdravljenje odvisnosti od drog, 10,3 % pa katerega od centrov za zdravljenje odvisnosti od alkohola. Čeprav omenjeni podatki niso neposredno primerljivi, pa vendarle potrjujejo najin vtis, da je društvo v program nastanitvene podpore vključevalo skupino oseb, ki je bila primerljiva osnovni populaciji brezdomnih, kakor sta jo opisali prejšnji dve raziskavi.

PREGLEDNICA 4 kaže gostitve teh dejavnikov oz. značilnosti. Vidimo, da približno polovica ni doživljala niti ene od opisanih okoliščin, druga polovica pa se je soočala z eno ali več temi značilnostmi. Pri tem, kot rečeno, niso upoštewane različne duševne stiske niti takšna uporaba drog, ki v času bivanja v podprtih stanovanjih ni bila institucionalno obravnavana.

Vključevanje v druge programe Kraljev ulice

Prejšnja evalvacija (Dekleva, Kozar, Razpotnik, 2012) programa po štirih letih delovanja je poudarila pomembnost tega, da so imele nastanjene osebe možnost udeležbe oz. vključenosti še v mnogih drugih programih in dejavnostih Kraljev ulice. Pri tem je bil en vidik možnost socialnega vključevanja in gradnje socialnih mrež, drug vidik pa možnost ekonomskega vključevanja in pridobivanja finančnih sredstev, ki so bila konec koncev potrebna tudi za zagotovitev lastnega finančnega prispevka programu nastanitvene podpore. Zato sva bila v tokratni analizi posebej pozorna na vključenost stanovalcev v različne oblike pridobitvenega oz. plačanega dela in oblik podpornega zaposlovanja.

PREGLEDNICA 5 kaže značilnosti oseb glede na različne vidike vključenosti, predvsem delovne, v različne programe društva Kralji ulice. V preglednici je prikazana pogostost devetih oblik vključenosti, med katerimi jih sedem implicira tudi ali predvsem vključenost v svet dela, torej v dejavnosti, ki omogočajo prihodek, vse od prostovoljstva (z nagrado) preko prodajanja cestnega časopisa pa do javnih del. Preglednica pa vključuje še dve obliki drugačne vključenosti, ki ne prinašata kakih ekonomskih koristi. Ena od teh je sodelovanje pri dejavnostih Univerze pod zvezdami (likovna delavnica, šiviljska, glasbena, športna itd.), druga pa je izvajanje družbeno koristnega dela (DKD) pri Kraljih ulice. Na prvi pogled je

nelogično pojmovati DKD kot obliko vključenosti, saj je to formalno gledano kazen oz. alternativna sankcija. V resnici pa je izvajanje DKD za marsikoga pomenilo delovno habilitacijo, spoznavanje z delovno klimo in delovnim kolektivom v Kraljih ulice, zaradi česar niso bilo redki tisti, ko so tudi po koncu DKD ostali pri Kraljih ulice kot prostovoljci ali se kako drugače vključili.

PREGLEDNICA 5: *Izbrane značilnosti (delovne) vključenosti polnoletnih oseb, ki so stanovale v podprtih stanovanjih (N=114/115)*

Oseba je v času vključenosti v program nastanitvene podpore:	f	%
na cesti ponujala časopis Kralji ulice	57	49,6
se vključevala v programe Univerza pod zvezdami (kultura, šport)	28	24,3
pisala prispevke za Kralje ulice	23	20,0
imela status aktivnega prostovoljca (s prejemanjem dodatka k denarni socialni pomoči)	15	13,0
bila vključena v program usposabljanja na delovnem mestu	14	12,2
prejemala drugo finančno nagrado za opravljena dela s strani Kraljev ulice	12	10,4
bila vključena v javna dela	11	9,6
v društvu Kralji ulice izvajala ukrep družbeno koristnega dela	8	7,0
bila vključena v program delovne rehabilitacije	7	6,1

PREGLEDNICA 5 kaže, da je bila najpogostejša oblika delovne vključenosti cestno ponujanje časopisa, s čimer se je ukvarjala kar polovica vseh polnoletnih oseb, vključenih v program. Neposredno delo na ulici (ponujanje časopisa mimoidočim) je predstavljalo samo en del te sicer med stanovalci najpogostejše dejavnosti. Ta je pomenila tako možnost zaslužka kot tudi stikov z ljudmi izven običajne socialne mreže. Drugi del pa so predstavljali različni sestanki, ki so povezani s sodelovanjem pri razširjanju časopisa. Ta dejavnost je vključevala redno, lahko tudi dnevno prihajanje v dnevni center Kraljev ulice in srečevanje z drugimi ljudmi ter programskimi ponudbami Kraljev ulice.

Glede na to, da je cestna distribucija časopisa sama po sebi prostovoljna in nestrukturirana dejavnost, so bile za bolj motivirane na voljo tudi bolj strukturirane in obvezujoče dejavnosti. Taki so bili npr. program usposabljanja na delovnem mestu, javna dela in program delovne rehabilitacije. Vsi ti programi so zahtevali redno prisotnost v dogovorjenem delovnem času, rednost oz. kontinuiranost prisotnosti in tudi pričakovan delovni učinek, kar je vse prispevalo k delovni socializaciji ali habilitaciji vključenih oseb. Kar 32 oseb ali skoraj ena tretjina vseh je bila vključena v eno od teh treh oblik dejavnosti.

V povezavi s **PREGLEDNICO 5** sva izdelala še **PREGLEDNICO 6**, ki kaže, v koliko (od izbranih) oblik dejavnosti so bile osebe vključene. Le 28,7 % polnoletnih oseb ni bilo vključenih v nobeno od naštetih oblik, medtem ko je bilo 71,3 % oseb vključenih, kar 44,3 % v več kot eno obliko. Ti odstotki odražajo strokovno usmerjenost in prepričanje društva Kralji ulice, da mnogi brezdomni poleg strehe nad glavo (kar bi morale imeti polno prioriteto) potrebujejo še druge

PREGLEDNICA 6: Število oblik vključenosti polnoletnih oseb v času sodelovanja v programu nastanitvene podpore

Število navedenih oblik dejavnosti, v katere je bila oseba vključena v času sodelovanja v programu nastanitvene podpore:	f	%
0	33	28,7
1	31	27,0
2	21	18,3
3	14	12,2
4	9	7,8
5 ali več	7	6,1
skupaj	115	100,0
5 ali več	7	6,1
skupaj	115	100,0

vrste priložnosti za vključevanje, pri čemer mnogi potrebujejo tudi podporo oz. razvoj sebi primernih in sprejemljivih oblik vključevanja ter sodelovanja. Zato društvo tudi razvija vse te druge oblike vključevanja, ki sicer za stanovalce niso obvezne, vendar jim lahko pomenijo bistveno vez s soljudmi in z nosilci strokovne podpore.

V tem pogledu ni bila situacija v sredini leta 2019 nič drugačna, kot je bila leta 2012, ko smo v evalvaciji prvih štirih let delovanja programa zapisali (Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012):

Vprašanje je, v kolikšni meri so ti drugi podporni programi Kraljev ulice so-vplivali in so-omogočali zgoraj opisane pozitivne učinke nastanitvenega programa. Po mnenju tima izvajalcev programa je bilo to dodatno podporno delovanje precej bistveno in bi bila brez njega uspešnost programa nastanitvene podpore manjša

TRAJANJE VKLJUČENOSTI V PROGRAM, IZVAJALKE PODPORNE DEJAVNOSTI TER NAČINI PRENEHANJA VKLJUČENOSTI

Stanovalci so v opazovanem obdobju živeli v 13 različnih stanovanjih oz. hišah. Tolikšno število uporabljenih stanovanjskih enot je posledica tega, da je društvo v prvem obdobju stanovanja najemalo na trgu (večinoma za krajša obdobja), sčasoma pa se je povečalo število stanovanjskih enot, ki jih je društvu dajal v trajnejšo uporabo JSS MOL, s čimer je bila zagotovljena večja stabilnost naselitve. 97 stanovalcev (ali 78 % vseh) je ves čas svojega bivanja stanovalo v istem stanovanju, preostalih 28 pa je v tem času zamenjalo lokacijo bivanja, od katerih eden kar dvakrat, ostali pa po enkrat. Razlogi za selitve so bili:

- v desetih primerih menjava programa (stanovalci so bili vključeni najprej v prehodni del programa, potem pa premeščeni v trajni del, ki se je izvajal na drugih lokacijah);
- v šestih primerih izguba stanovanja oz. odpoved najemne pogodbe (v primerih, ko je društvo najemalo stanovanjske enote na trgu);

- v petih primerih menjava stanovanja zaradi spremembe družinskega statusa osebe (večinoma so osebam, ki so dobile otroka, dodelili drugo, samostojno stanovanjsko enoto s svojimi sanitarijami ali kuhinjo);
- v petih primerih so želeli doseči primernejšo oz. vzdržno strukturo stanovalcev v pogojih sobivanja; v teh primerih je šlo dejansko za odzivanje društva na pojave nasilja, konfliktov, kraj, občutkov ogroženosti ali nesoglasij s sosedi;
- za dva primera podatki niso na voljo.

S stanovalci je v vlogi ključnih delavk sodelovalo osem različnih oseb. Tolikšno število je posledica tega, da je bilo v prvem obdobju delo organizirano polivalentno, kar pomeni, da je vsaka delavka delovala v vseh ali vsaj v več programih društva. Šele v zadnjem obdobju je za podporno delo značilna specializacija, s tem da podporno delo izvajajo praviloma tri oz. največ štiri delavke (ob sodelovanju z vodjo programa), ki delajo samo to. S tem v zvezi je zanimiv podatek o tem, koliko ključnih delavk je vsak stanovalec imel (oz. zamenjal) med trajanjem svojega sodelovanja v programu. Podatki kažejo, da je 67 % stanovalcev imelo ves čas svojega bivanja isto ključno delavko, 11 % jih je imelo dve ključni delavki (kar pomeni, da se je ta enkrat zamenjala), 22 % pa jih je imelo tri. Menjave ključnih delavk načelno ne moremo razumeti kot nekaj pozitivnega. Na zamenjave so vplivali naslednji vzroki in okoliščine: porodniški dopusti in daljše bolniške odsotnosti delavk, menjave služb, notranje reorganizacije kadrovske strukture programov ter v manjši meri ocene, da bi bil drugačen par stanovalca in ključne delavke bolj primeren.

Nekoliko bolj kompleksna **PREGLEDNICA 7** kaže porazdelitev oseb glede na trenutno vključenost v program in trajanje vključenosti. V zgornji polovici tabele vidimo, da je v program trenutno (kar pomeni konec maja 2019) vključenih (kar pomeni, da bivajo v stanovanjih, kjer se nudi nastanitvena podpora) 30 oseb, kar je tudi formalna kapaciteta programa. Od teh jih je 23 vključenih prvič, sedem pa jih bilo vključenih že kdaj prej, pa so potem takratno vključenost zaključili oz. prekinili in se čez čas v program vključili ponovno. Od slednjih jih je bilo pet že nekoč prej vključenih za čas od enega do dveh let, dva pa sta takrat ostala v programu za manj

kot leto dni. Za vse te, ki so v program trenutno vključeni, nismo navajali časa vključitve, ker ta še traja oz. se ni končala.

V spodnji polovici preglednice pa so podatki o trajanju vključitve za tiste, ki so nekoč bili vključeni v program, pa so ga zaključili oz. se je njihovo bivanje v stanovanjih programa končalo. Časovni interval z največjo frekvenco (modusom 35 oseb) obsega »nad enim letom do enega leta in pol«, in sicer domnevno zato, ker se je v izvajanju programa prakticiralo pravilo, da je 18 mesecev »standardno« obdobje vključenosti v program.

Posebno zanimiva sta še dva ekstremna intervala. V skupini »do pol leta« najdemo 14 oseb (od teh sta dve v programu ostali manj kot dva meseca). Pri teh je šlo praviloma za osebe, ki se v

PREGLEDNICA 7: Osebe, ki so bile vključene v program nastanitvene podpore glede na trajanje vključenosti (ki je navedena le za osebe, ki so program že zaključile)

	f	%
Osebe, ki so trenutno vključene v program:		
osebe, ki so trenutno (prvič) vključene v program	23	-
osebe, ki so trenutno vključene v program, a so bile vključene že kdaj prej in so v programu ostale do enega leta	2	-
osebe, ki so trenutno vključene v program, a so bile vključene že kdaj prej in v programu ostale do dveh let	5	-
Trajanje vključenosti v program za osebe, ki so bile vključene v program, a sedaj niso več:		
do pol leta	14	14,7
nad pol leta do enega leta	21	22,1
nad enim letom do enega leta in pol	35	36,8
nad enim letom in pol do dveh let	11	11,6
nad dvema letoma do treh let	6	6,3
nad tremi leti	8	8,4
skupaj	125	100,0

programu »niso našle« in so iz njega izstopile ali bile iz njega izključene zaradi kršenja pogodbenih pravil. V skupini »nad tri leta« pa najdemo osem oseb. Tu je šlo za starejše ali osebe z bolj izraženo zdravstveno problematiko, ki so bile vključene v trajni program nastanitve.

Dve vprašanji (eno zaprtega in eno odprtega tipa) o načinu/razlogu zapustitve/zaključitve sodelovanja v programu sta se dotikali enega od najpomembnejših in ključnih vidikov programa, saj je zaključevanje sodelovanja v programu pogosto kazalo tudi na (ne)uspešnost sodelovanja ter nakazovalo posameznikove perspektive življenja vnaprej. V zaprtem vprašanju sva vnaprej predvidela šest možnosti zaključevanja programa (glej **PREGLEDNICO 8**). V odgovorih na odprto vprašanje o okoliščinah in načinu zaključitve sodelovanja v programa so delavke v nekaj stavkih podrobneje opisale dogajanje ob koncu bivanja oseb v podprtih stanovanjih. Izkazalo se je, da je šlo pogosto za zelo kompleksne situacije, ki jih zgoraj opisana delitev na zgolj šest scenarijev ne opisuje prav dobro in vedno smiselno. Pogosto je šlo za preplet formalnih in neformalnih dogajanj ter za kombiniranje nekaterih sistematičnih/trajnih značilnosti ter slučajnih dogodkov. V nadaljevanju navajava nekaj primerov takih kompleksnih situacij:

- Včasih se je zgodilo, da je neka oseba samoiniciativno zapustila stanovanje (in s tem program nastanitvene podpore – scenarij b) po daljšem času dogajanj, ki so pomenila milejše ali hujše oblike kršenja s pogodbo določenih pravil in dogovorov, le kratek čas pred tem, ko bi bila sicer ta oseba (lahko) izključena iz programa s strani društva. V enem primeru je osebo zelo pogosto preko noči obiskoval_a partner_ka, česar pogodba ni dovoljevala, zato se je oseba izselila in se skupaj s partnerjem_ko preselila kam drugam.
- V nekaj primerih je oseba zapustila stanovanje, v katerem je sobivalo več oseb, ker so bili njeni osebni standardi vzdrževanja čistoče in s tem povezano higiensko vedenje prenizki za ostale stanovalce in je to povzročalo med njimi stalne in poglobljajoče se konflikte. V vsaj enem primeru pa se je oseba odločila, da program zapusti, ker druge osebe v stanovanju

niso mogle in hotele vzdrževati njenih razmeroma visokih higienskih standardov. »Krivdo« za tako situacijo bi lahko pripisali tudi programu, ki večini ni bil sposoben nuditi samostojnega bivanja, ampak so morali stanovati na način sobivanja s skupno uporabi kuhinje, kopalnice in drugih prostorov.

- V manjšem številu primerov je prihajalo do tako hudih konfliktov med parom oseb ali pa do tako hudih občutkov ogroženosti osebe v zvezi z nekim drugim stanovalcem, s katerim je sobivala, da se je problem lahko razrešil le tako, da je nekdo zapustil program. Društvo namreč ni imelo na voljo »rezervnih« stanovanj, ki bi prazna čakala na uporabo v takih kriznih situacijah. Včasih se je dalo problem rešiti s hkratno preselitvijo dveh stanovalcev iz dveh stanovanj, vendar se je društvu zdelo nesprejemljivo, da bi se moral nekdo, ki se je v svojem stanovanju dobro »ujel«, seliti drugam zaradi potreb drugih oseb. Tudi te vrste težav so bile povezane s tem, da je večina oseb v programu morala stanovati v sobivanju z enim, dvema ali tremi drugimi ljudmi v istem stanovanju.
- V nekaj primerih se je splošno zdravstveno stanje osebe tako poslabšalo (scenarij f), da ji program več ni mogel nuditi zadostne (zdravstvene) oskrbe in je bilo zato potrebno obdobje vključenosti v program predčasno končati.
- Večkrat pa so bile težave (zaradi sobivanja, vključujoč konfliktna situacije in nasilje) pogojene s cikličnim slabšanjem duševnega zdravja (scenarij c), zaradi česar program v pogojih sobivanja ter razmeroma manj intenzivne podpore na terenu ni bil več primeren za osebo. V vsaj enem primeru je bilo potrebno žensko z njenim otrokom izseliti oz. preseliti v varno hišo, ker jo je v programu močno ogrožal nasilni partner.
- Ne nazadnje so bile nekatere osebe vključene v program večkrat zaporedno in so morda posamezna obdobja vključenosti v programu zapuščale iz različnih vzrokov.

V četrti koloni **PREGLEDNICE 8** so posebej navedeni podatki za otroke, ki so bili – kot že rečeno – v času vselitve stari od 0 do 2 leti. Zanje je bil način končanja programa seveda odvisen od načina končanja programa njegovega starša ali staršev. V primerih dveh

PREGLEDNICA 8: *Struktura stanovalcev glede na načine/scenarije zaključevanja vključenosti v programu nastanitvene podpore ter povprečno trajanje vključenosti po posameznih scenarijih*

Način (ne)končanja sodelovanja v programu:	vsi stanovalci		samo otroci	povprečno trajanje sodelovanja v programu v mesecih
	f	%	f	
a. Sodelovanje v programu se je »redno« končalo (po preteku pogodbeno dogovorjenega roka bivanja).	31	24,8	0	53
b. Stanovalec se je samoiniciativno izselil oz. prekinil sodelovanje v programu še pred iztekom pogodbenega roka.	24	19,2	0	11
c. Sodelovanje stanovalca v programu je bilo pred rokom, zapisanim v pogodbi, prekinjeno/končano zaradi odločitve društva (praviloma zaradi neupoštevanja pogodbenih dogovorov in pravil, npr. nasilja, konfliktov, vznemirjanja sosedov, neplačevanja stroškov itd., pogosto tudi ob hudih težavah v duševnem zdravju).	23	18,4	0	10
d. Stanovalec je še vključen v program.	30	24,0	7	n.a.
e. Stanovalec je sodelovanje v programu prekinil zaradi pridobitve bivalne enote ali neprofitnega stanovanja ali odhoda v dom starejših občanov.	13	10,4	1	31
f. Sodelovanje v programu se je prekinilo zaradi smrti stanovalca, njegovega izginotja ali hujših težav v telesnem zdravju.	4	3,2	0	20
skupaj	125	100,0	10	n.a.

otrok je šlo torej za »krivdno izključitev« (kakor so temu rekli stanovalci), v enem pa se je družina preselila v bivalno enoto.

Preglednica kaže še, koliko mesecev so bili stanovalci povprečno vključeni v program. Povprečno najkrajše obdobje (10 oz. 11 mesecev) so bili vključeni tisti, ki so se nato samoiniciativno izselili ali bili »izključeni«. Med njimi so bili taki, ki so program zaključili v manj kot enem mesecu, pa vse do takih, ki so bili v programu do 21 mesecev. Povprečno najdaljše obdobje (več kot štiri leta) pa so v programu ostajali tisti, ki so program končali v skladu s pogodbo.

ŽIVLJENJE PO ZAKLJUČKU PROGRAMA

O življenju po zaključku programa sta spraševali dve vprašanji, in sicer eno o bivanju neposredno po zaključku programa, drugo pa o pretežni obliki bivanja v času od zaključka programa do maja 2019. Na osnovi slednjega vprašanja sva sestavila **PREGLEDNICO 9**, ki kaže obliko bivanja oseb glede na način zaključka sodelovanja v programu.

PREGLEDNICA 9: Porazdelitev lokacij nastanitve po končanju vključenosti v programu nastanitvene podpore

Oseba je po zaključku programa pretežno bivala:	a. »redno«, v roku, zapisanem v pogodbi	b. samoiniciativno zapustil program	c. oseba je bila iz programa izključena	e. pridobil bivalno enoto, neprofitno stan. ali DSO	f. zdravstvene težave, izginotje	skupaj:
v tržnem najemniškem stanovanju	22	13	8	0	0	43
v bivalni enoti, neprofitnem stanovanju, domu starejših občanov	4	0	1	13	2	20
v zavetišču, varni hiši, socialnem zavodu, psihiatrični bolnici ipd.	2	1	7	0	0	10
na cesti, v bazah	0	5	3	0	0	8
pri prijatelju_ici, sorodnikih_cah, partnerju_ici	2	5	2	0	0	9
drugo, neznano	1	0	2	0	2	5
skupaj	31	24	23	13	4	95
odstotek oseb, ki so po zaključku programa bivale v tržnem najemniškem stanovanju ali v bivalni enoti, neprofitnem stanovanju, domu starejših občanov	84	54	39	100	50	66

Preglednica pokaže, da so po kriteriju bivanja po odhodu iz programa, če vzamemo kot pozitivni izhod pretežno bivanje v samostojnem tržnem stanovanju ali bivalni enoti/neprofitnem stanovanju ali DSO, najuspešnejše osebe iz skupine, ki je končala sodelovanje v programu v skladu s pogodbenimi roki (in seveda po logični zvezi tisti, ki so odšli neposredno iz podprtih stanovanj v bivalne enote ali neprofitna stanovanja). Najmanj pa so bili uspešni tisti, ki so bili izključeni iz programa ali so ga samoiniciativno zapustili. Med izključenimi iz programa najdemo največ tistih, ki so zatem živeli v različnih zavodih, bolnišnicah ali zavetiščih, med tistimi, ki so program samoiniciativno zapustili, pa največ tistih, ki so potem živeli na cesti. Na žalost je oseb iz teh dveh skupin le malce manj kot polovica vseh, ki jih prikazuje **PREGLEDNICA 9**.

OCENA USPEŠNOSTI PROGRAMA S STRANI STROKOVNIH DELAVK, KI SO IZVAJALE NASTANITVENO PODORO

Razmeroma najbolj subjektivne so bile ocene ključnih delavk o uspešnosti dela, ki so ga opravljale, in sicer merjeno skozi tri pokazatelje, ki jih združuje **PREGLEDNICA 10**:

- Prvo vprašanje je spraševalo po tem, kako delavke ocenjujejo kakovost sodelovanja med stanovalcem in sabo.
- Drugo je spraševalo po tem, ali je delavka opazila kakšne spremembe v osebnem razvoju stanovalca (kar je bilo natančneje opredeljeno takole: Tu ocenjuješ razvoj njegovih kompetenc, samozavesti, motivacije, vedenjskih vzorcev in navad, ki bi ga lahko pripravljale ali usposabljale za samostojno življenje, ki NE bi bilo na cesti in ne na brezdomski način.).
- Tretje pa je spraševalo, če je delavka opazila kakšne spremembe v življenjski situaciji stanovalca (kar je bilo bolj natančno opredeljeno takole: Tu ocenjuješ njegovo zunanjo življenjsko situacijo, ki obsega urejenost njegovih dokumentov, urejenost zdravstvenega zavarovanja, urejenost dolgov, urejenost na področju sojenj in kazni, urejenost odnosov s starši oz. družino,

urejenost financ, tudi denarne socialne pomoči ali pokojnine, stanovanjsko področje – ali ima vložene prošnje za bivalno enoto, urejenost delovnega področja – ali je kam vključen delovno, tudi v javna dela, rehabilitacijo itd.).

PREGLEDNICA 10: *Ocene ključnih delavk o treh pokazateljih uspešnosti programa nastanitvene podpore (N=115)*

ocena sodelovanja		ocena osebnega razvoja stanovalca		ocena življenjske situacije stanovalca	
Bilo je:	%	Smer spremembe:	%	Smer spremembe:	%
zelo slabo	9,6	sprememba na slabše	2,6	sprememba na slabše	3,5
precej slabo	12,2	ni opaziti sprememb	14,7	ni opaziti sprememb	15,7
kar dobro	24,3	nekaj spremembe na bolje	38,8	nekaj spremembe na bolje	28,7
zelo dobro	53,9	očitna sprememba na bolje	44,0	očitna sprememba na bolje	52,2
skupaj	100,0		100,0		100,0

Če pričakujemo, da bi sodelovanje moralo biti vsaj malo dobro in značilnosti na osebnem področju in v življenjski situaciji vsaj malo izboljšane, ter tako usmerimo pozornost le na zadnji dve, bolj pozitivni oceni, vidimo, da so deleži oseb, pri katerih najdemo pozitivne vrednosti teh pokazateljev, 78,2 %, 82,8 % ter 80,9 %. In obratno: da so ključne delavke opazile odsotnost treh pozitivnih pokazateljev pri 21,8 %, 17,3 % ter 19,2 % oseb, vključenih v program nastanitvene podpore. Je kozarec na pol poln ali na pol prazen? Ob tem je treba opozoriti, da je v opisu konceptov delovanja društva Kralji ulice jasno zapisano, da njihovi delavci verjamejo v politiko malih korakov in postavljanja realistično dosegljivih ciljev ter v načelo nudenja podpore ljudem tam in od tam, kjer se trenutno nahajajo. To pa ni mišljeno samo v geografskem smislu, ampak tudi osebnostnem in socialnem.

SKLEPI

Programi nastanitvene podpore za brezdomne so se v desetih letih oz. v obdobju od junija 2008 do leta 2020 tudi v Sloveniji dobro uveljavili. Take programe izvajajo v glavnem nevladne organizacije, doslej v največji meri in najdlje društvo Kralji ulice, pri čemer so se razvile tri oblike teh programov:

- a. nastanitvena podpora osebam v stanovanjskih enotah, ki jih najema ali zagotavlja društvo in vanje nastanjuje brezdomne osebe za določen ali nedoločen čas na osnovi pogodbe med društvom in stanovalcem o vključitvi v program;
- b. nastanitvena podpora osebam v bivalnih enotah ali neprofitnih stanovanjih, ki jih osebam dajejo v najem stanovanjski skladi, društvo pa je izvajalec celovite psihosocialne in nastanitvene podpore tem osebam, predvsem z namenom, da se najemne pogodbe s temi osebami ne bi – zaradi »krivdnih razlogov« – prekinile in stanovalci deložirali. Formalni mandat za to delo je določen v pogodbah med stanovanjskim skladom in izvajalcem podpore; ta dejavnost se praviloma imenuje »antiodeložacijska«;
- c. nastanitvena podpora osebam, ki najemajo nastanitvene enote na odprtem trgu in ki jim društvo nudi vsestransko podporo brez sklenitve kake posebne pogodbe v okviru svojega splošneje zastavljenega terenskega dela; taka podpora je potencialno najbolj nizkopražna, brezdomnih oseb na noben način pogodbeno ne obvezuje in torej tudi ni časovno nikakor opredeljena ali omejena.

V tem prispevku evalvirava deset let delovanja programa, ki sodi v prvo od zgoraj opisanih treh oblik.

Rezultati evalvacije so precej podobni tistim, ki so se nanašali na obdobje prvih štirih let izvajanja programa (Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012). Lahko bi jih povzeli takole:

- Za določen del populacije brezdomnih (do dve tretjini) sodelovanje v programu nastanitvene podpore pomeni korak ali več korakov naprej, torej stran od bivanja »na cesti« oz. v negotovih in ogrožajočih nastanitvah ter v smeri nastanitvenega pa tudi delovnega in siceršnjega aktiviranja. Pri ocenjevanju tega, kako veliki so ti koraki, je treba biti realističen in upoštevati – velikokrat izjemno obremenjujočo – življenjsko zgodovino brezdomnih oseb ter njihovo (podobno pogosto omejujoče) zdravstveno stanje.
- Za nekoliko manjši del brezdomnih (morda petino populacije) velja, da bi potrebovali nastanitvene programe še nižjega praga, torej možnosti razmeroma varne in trajne nastanitve v okoljih, ki bi bila do njih manj zahtevna v smislu vedenjskih standardov in drugih pričakovanj. Ker gre pri tej skupini za osebe z večjimi potrebami po podpori, bi morali biti ti programi tudi kadrovske bolj podprti.
- Za preostali del populacije morda velja, da je smiselno nadaljevati z njihovo vključenostjo v obstoječi sistem nastanitvene podpore tudi po prvotnem obdobju leta in pol ter iskati nove možnosti za njihovo vključitev v delovne in socialne mreže oz. za njihovo aktivacijo. Izkušnja namreč uči, da je zelo težko napovedovati dolgoročno uspešnost programa za posamezne osebe, vendar pa dolgoročno in vztrajno nudenje podpore prinaša dobre rezultate za praktično vse vključene osebe.
- Kar se tiče kadrov oz. izvajalk nastanitvene podpore, velja, da se jim pretežno zdi podporno delo smiselno, sodelovanje z brezdomnimi osebami večinoma mogoče in koristno. Treba pa se je zavedati, da kakovostno nastanitveno podporno delo zahteva izjemno fleksibilnost ter v pogojih »odprtega« terenskega dela tudi inovativnost in samostojnost v soočanju z mnogimi vidiki negotovosti v tem delu. Tako strokovno delo je lahko zato zelo obremenjujoče ter zato tudi kadri potrebujejo veliko podpore, izobraževanja in drugega podpornega

spremljanja (med drugim dela v parih, kakovostne in redne supervizije in intervizije, timskega dela itd.), sploh če želimo omogočiti strokovno rast kadrov in napredek v razvoju programov.

Splošnejši zaključki iz te in prejšnjih evalvacij pa so:

- Za uspešnejše delo bi potrebovali več samostojnih nastanitev, torej takih, kjer bi ena oseba bivala v samostojni stanovanjski enoti. Nastanitve v sobivanju močno povečajo možnost konfliktnih situacij ter so pretežno neprimerne za osebe s povečanimi potrebami po podpori (predvsem osebe z bolj izraženimi duševnimi stiskami in motnjami).
- Število brezdomnih močno presega število kapacitet v programih nastanitvene podpore. Čakalne dobe za dodelitev bivalnih enot so povsem neprimerno dolge. Če želimo s programi nastanitvene podpore zmanjševati obseg brezdomstva, je nujno treba zagotoviti boljšo dostopnost stanovanjskega fonda za brezdomne.
- Kot ključno v uspešnem nastanjanju brezdomnih se je izkazalo boljše sodelovanje in delovno partnerstvo med javnimi stanovanjskimi skladi in izvajalci nastanitvene podpore (ki so pretežno nevladne organizacije). Na tem področju že obstajajo dobre izkušnje in bi bilo mogoče doseči še veliko izboljšav in širitev obsega dejavnosti.
- Ker je eden od glavnih razlogov za izključevanje oseb iz dodeljenih stanovanjskih enot in programov podpore neplačevanje stanovanjskih stroškov, je treba nujno vzpostaviti nove vire subvencioniranja nastanitev ter izboljšati uporabo obstoječih virov. Ob tem je treba opozoriti, da če se bo splošna ekonomska situacija v družbi slabšala (npr. povečevanje brezposelnosti, večanje socialnih razlik, slabša dostopnost zdravstvenega sistema itd.), lahko pričakujemo tudi povečevanje obsega brezdomstva in povečan pritisk na programe nastanitvene podpore (kakor tudi povečane potrebe po nujnih kriznih nastanitvah).

Kot posebno ugotovitev navajava povečan delež žensk med osebami, ki se vključujejo v programe nastanitvene podpore, in s tem deloma povezan nov pojav brezdomnih družin oz. oseb z otroki v programih nastanitvene podpore. V evalvaciji prvih štirih let programa smo našli le 12,5 % žensk med vsemi vključenimi, v pričujoči »desetletni« evalvaciji pa smo našli kar dvakrat večji delež žensk, torej 25 %. V prejšnji evalvaciji nismo našli vseljenih brezdomnih družin (oz. staršev z otroci), v tokratni evalvaciji pa jih je bilo deset. Člani teh družin, ki so bili vključeni v program nastanitvene podpore, so v obdobju desetih let pomenili že 24 % vseh vključenih v program. Gre torej za razmeroma zelo hitro nastalo in obsežno razliko v sestavi vključenih, ki priča o podobno hitrem slabšanju možnosti ranljivih družin oz. podskupin prebivalstva.

Izkušnje strokovnega podpornega dela z družinami kažejo, da gre pri tem delu – v primerjavi z delom s samskimi odraslimi osebami – deloma za podobne splošne vsebine in pristope, v veliki meri pa tudi za drugačne vsebine podpore, drugačne življenjske stiske in probleme, drugačne strokovne in etične dileme, za drugačne potrebne kompetence strokovnih delavk ter za drugačne potrebe po medinstitucionalnem povezovanju in sodelovanju. Vsa ta tematika sicer ni bila predmet te evalvacije niti ne fokus tega prispevka, vseeno pa meniva, da bi bilo za delo z brezdomnimi družinami potrebno in smiselno razvijati posebne, deloma drugačne programe in pristope dela, ki bi jih bilo smiselno tudi uokvirjati v posebne sheme financiranja.

LITERATURA

- A home of your own. Housing first and ending homelessness in Finland.* (2017). Keuruu: Y-foundation.
- Cerar, M., Kozar, M. in Dekleva, B. (2013). MODEL A: nastanitveno podporno delo z osebami, ki živijo v bivalnih enotah, katerih najemnik je društvo Kralji ulice. V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene* (str. 47–53). Ljubljana: Društvo Kralji ulice.
- Debenjak, K., Košan, H. in Prosen, P. (2013). Udomačevanje skupnega prostora v hiši na robu mesta. V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in*

- varne nastanitve za stanovanjsko izključene* (str. 78–83). Ljubljana: Društvo Kralji ulice.
- Dekleva, B. (2014). Nastanitvena podpora v funkciji povečanja dostopnosti varnih in trajnih nastanitev za brezdomne: pilotska evalvacija projekta. *Socialna pedagogika*, 18(1/2), 1–23.
- Dekleva, B. (2018). Razvoj in izvajanje "antideložacijskega" programa. *Socialno delo*, 57(1), 5–25.
- Dekleva, B. (2019). Limits to housing inclusion. V P. Zgaga (ur.), *Inclusion in education: reconsidering limits, identifying possibilities* (str. 139–159). Berlin: Peter Lang.
- Dekleva, B., Kozar, M. in Razpotnik, Š. (2012). Evalvacija programa nastanitvene podpore društva Kralji ulice po prvih štirih letih delovanja. *Socialna pedagogika*, 16(2), 95–132.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2007a). *Brezdomstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 2007.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2007b). Definiranje brezdomstva in merjenje njegovega obsega. *Socialna pedagogika*, 11(1), 1–35.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2009). Evalvacija nespecifične terenske nastavitvene podpore brezdomnim. *Socialna pedagogika*, 13(3), 259–288.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2010a). Evalvacija prvega leta delovanja programa nastanitvene podpore v društvu Kralji ulice. *Socialna pedagogika*, 14(1), 1–36.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (ur.). (2010b). *Konferenca o socialni izključeni, revščini in brezdomstvu*. Ljubljana: UL PEF in Društvo Kralji ulice.
- Kozar, M. (ur.) (2008). *Najprej stanovanje!* Ljubljana: Društvo Kralji ulice.
- Ločniškar, H. (2019). *Pomen skupnostnih prostorov: javne dnevne sobe z vidika uporabnikov*. Magistrsko delo. Ljubljana: UL PEF.
- Rapuš-Pavel, J., Turnšek, N., Poljšak-Škraban, O. in Razpotnik, Š. (2017). Uvajanje prožne podpore otrokom iz ranljivih družin. V M. Sardoč (ur.), I. Žagar (ur.) in A. Mlekuž (ur.), *Raziskovanje v vzgoji in izobraževanju danes* (str. 53–64, 162–163). Ljubljana: Pedagoški inštitut,.
- Razpotnik, Š. (2010). Smernice in predlogi za oblikovanje politik na področju brezdomstva. V B. Dekleva (ur.) in Š. Razpotnik (ur.), *Razvoj predloga nacionalne strategije na področju brezdomstva* (str.

- 64–71). Ljubljana: Pedagoška fakulteta: Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.
- Razpotnik, Š. in Dekleva, B. (ur.). (2009). *Brezdomstvo, zdravje in dostopnost zdravstvenih storitev* (str. 77–108). Ljubljana: Ministrstvo za zdravje.
- Razpotnik, Š., Košan, H. in Bilčič, I. (2018). Podpora ranljivim družinam in preventivno skupnostno delo kot posebna vidika antideložacijskega dela. *Socialno delo*, 57(1), 43–57.
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020 (ReNPSV13–20)*. (2013). Pridobljeno s <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=NACP68>.
- Strelec, Š., Kozar, M. in Dekleva, B. (2013). MODEL B: nastanitveno podporno delo z osebami, ki so najemniki bivalnih enot. V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene* (str. 54–74). Ljubljana: Društvo Kralji ulice.

IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK, PREJET OKTOBRA 2020